

GLAGOLSKE PREDPONE V GORNJESENIŠKEM GOVORU

Marija Bajzek Lukač

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budimpešta

UDK 811.163.6'282'367.625

Prispevek obravnava glagolske predpone v gornjeseniškem slovenskem govoru na Madžarskem. Prekmurski regionalni knjižni jezik, prekmursko narečje in še zlasti porabski govori so bili skozi stoletja v tesnem stiku z madžarščino. Sožitje jezikov zasledimo v besedju in skladnji jezika. Bogastvo predponskih glagolov je mogoče razlagati prav s tem vplivom, in to kljub temu da so slovanske glagolske predpone bistveno starejše kot najstarejše madžarske, saj se je zveza predpone in glagola v slovanskih jezikih zgodaj ustalila in se ni spreminjala. Prispevek predstavlja sistem, strukturo in pomen madžarskih glagolskih predpon ter išče ujemanja in razhajanja v porabskem govoru. Išče izvor glagolskih predpon, predstavlja njihovo podvajanje ter podovrševalno in pomensko razlikovalno vlogo, ki se v bistvu ne razlikujeta, pa čeprav gre za genetično različna jezika. Posebnost porabskih govorov je podvajanje glagolskih predpon, kar pa ni značilno ne za madžarščino ne za slovenski knjižni jezik.

glagolske predpone, gornjeseniški govor, vpliv madžarščine in nemščine, podvajanje glagolskih predpon, smerni prislovi

The study examines verbal prefixes in the Slovene dialect of Felsőszölnök (Gornji Senik). The regional dialect of the Mura region and its variant in Felsőszölnök was strongly connected with Hungarian and German, and this connection can be seen in its lexical system and its syntax. The Slavic verbal prefixes are much older than the earliest Hungarian prefixes, as the relation of the prefix and the verb (prefix+verb) became fixed early on and has not changed since. However, in the Slovene dialect of the Mura region and in the regional dialect variant in Felsőszölnök, a strong Hungarian effect can be detected regarding the place, the role and the meaning of the prefixes. A distinctive feature of the dialect variant is the doubling of prefixes, which can be found in German, but not in standard Hungarian or Slovene.

verbal prefixes, dialect of Felsőszölnök (Gornji Senik), Hungarian and German effect, doubling of prefixes, adverbs of place

Jože Toporišič je raziskoval tudi slovenska narečja, vpliv sosednih jezikov na razvoj narečij in oblikovanje slovenskega jezika. Posvetil se je tudi madžarščini, besedam, ki so bile prevzete iz madžarskega jezika in jih je mogoče zaslediti v narečjih ter v slovenskem knjižnem jeziku. V prispevku *Iz madžarščine prevzeto v slovensščino* temo opredeljuje kot zahtevno in iz madžarščine prevzete besede obravnava na podlagi dela Lászla Hadrovicsa *Ungarische Elemente im Serborkroatischen, Slovarja beltinskega govora*, Janežič-Sketove *Slovenske slovnice* in iz madžarščine prevzetih besed v moščanskem govoru (Toporišič 2006: 73). Ob besedoslovni analizi

prevzetega besedja predstavi tudi glavne glasoslovne značilnosti madžarskega jezika in opozori na značilna madžarska besedotvorna obrazila *-aš*: *bičkaš*, *bundaš*; *-uš*: *juliuš*, *Kristuš*; *-ač*: *sakač* (Toporišič 2006: 78).

Iz omenjenega prispevka je razvidno, da je vpliv madžarščine mogoče dokazati tudi v knjižnem jeziku in narečjih, ki ne mejijo z madžarščino. Ta vpliv pa je še bolj izrazit v prekmurščini, še zlasti v porabskih govorih, ki sta bila skozi stoletja v tesnem stiku z nemščino in madžarščino. Sožitje jezikov je zaslediti v besedju, skladnji jezika in tudi slovnični strukturi. Mogoče je dokazati močen vpliv madžarskega in nemškega jezika na predpanske glagole, ki jih je v gornjeseniškem govoru veliko (Zorko 2003: 36). Omeniti pa je treba, da so slovanske predpone bistveno starejše od najstarejših madžarskih predpon *meg* (*meg-ír*; *na-pisati*) in *el* (*el-ad*; *pro-dati*), ki sta izpričani v 10. stoletju (Kiefer 1996: 266).

Točno smer vpliva je težko ugotoviti. Splošno mnenje madžarskih jezikoslovcev je, da je sistem madžarskih glagolskih predpon dokaj mlad. V slovanskih spomenikih iz druge polovice 9. stoletja je mogoče zaslediti popolnoma izoblikovan sistem glagolskih predpon; predpona in glagol tvorita nedeljivo celoto, njun vrstni red se ne menja, med predpono in glagolom ne stoji nobena druga beseda (Hadrovics 1994: 89). Ravno nasprotno je s predponami v madžarščini in delno tudi v gornjeseniškem govoru, npr. glagol *na-pisati* se v madžarščini glasi *le-ír*, v porabščini *doj-s-pisati*. Knjižnoslovenska predpona *na-* in glagol *pisati* tvorita trdno celoto, medtem ko je pri madžarskem predpanskem glagolu predpono mogoče ločiti od glagola. Predpona npr. v velelniku stoji za glagolom: *írd le* (*napiši*), v porabščini ostane pred glagolom: *doj-s-piši* ali pa stoji za glagolom: *doj-idi*, *idi doj*. V madžarščini lahko med predpono in glagolom stoji druga beseda: *le fogja írni* (*bo napisal*), prav tako tudi v porabščini: *doj de piso*. V madžarščini je mogoče predpono vedno ločiti od glagola, v porabščini pa v tem primeru ne gre več za predpono, ampak za smerni prislov (*gyere le*, *poj doj*). Številne glagolske predpone so se tako v madžarščini kot tudi v slovanskih jezikih razvile iz smernih prislovov.

Glagolske predpone v madžarskem jeziku

Madžarske slovnice glagolske predpone (*igekötő*) obravnavajo kot posebno besedno vrsto. Zanimive so zaradi izvora, oblikoslovne vloge in svoje funkcije, nastale so in nastajajo iz prislovov in naslonk. Najstarejše madžarske glagolske predpone so: *meg*, *el*, *ki*, *be*, *fel*, *le*. Pri številnih predpanskih glagolih je še danes čutiti prislovni izvor glagolske predpone, brez glagola so nekatere samostojni prislovi.

Glagolske predpone imajo tri različne zapise:

- stojijo pred glagolom: *le-ír* (*na-pisati*) – v tem primeru se pišejo skupaj z glagolom,
- stojijo za glagolom: *menj ki* (*pojdi ven*) – in se pišejo narazen,
- med predpono in glagolom stoji druga beseda: *ki fog menni* (*ven bo šel*) – te tri besede se pišejo narazen.

Glagolske predpone imajo številne pomenske funkcije:

1. določajo kraj in smer, spremembo smeri: **ki-húz** (*potegniti ven; vö-potegniti*), **le-esik** (*pasti dol; doj-spadniti*), **hozzá-lép** (*stopiti zraven, k; cüj-stopiti*), **le-ad** (*oddati, dati dol; doj-dati*), **fel-adogat** (*dajati gor; gor-davati*), **be-néz** (*gledati v; nüt-gledati*), **ki-kísér** (*spremiti ven; vö-sprevoditi*);
2. izražajo različne načine, okoliščine dejanja:
 - a) začetek dejanja: **el-megy** (*oditi; od-iti*), **hozzá-áll** (*lotiti se; cüj-titi*), **el-alszik** (*zaspati; za-spati*), **ki-hajt** (*pognati; po-gnati*);
 - b) trajanje, pogostnost dejanja: **fel-tart** (*zadrževati; za-gučavati*), **el-húz** (*zavlačevati; ta-vlejtí*), **el-hanyagol** (*zanemariti; ta-za-njati*);
 - c) dokončanje dejanja, rezultat: **be-fejez** (*končati; z-gotoviti*), **be-áztat** (*namočiti; nüt-na-močiti*), **le-ír** (*napisati; doj-s-pisati*), **ki-mos** (*oprati; vö-za-prati*), **fel-nevel** (*vzgojiti; gor-z-raniti*), **meg-etet** (*nahraniti; vö-s-polagati*), **le-rak** (*sprazniti; doj-s-prazniti*), **meg-magyaráz** (*dopovedati; do-po-vödati*);
 - d) neuspešno, zgrešeno dejanje: **be-csap** (*prevarati; v-kaniti*), **oda-kozmál** (*prismoditi; pr-smoditi*), **el-játsza** (*zaigrati; ta-za-špilati*);
 - e) manjšalnost, omalovaževanje dejanja: **le-néz** (*zaničevati; doj-gledati*);
 - i) nasprotno dejanje: **ki-bogoz** (*razmotati; raz-motati*);
 - j) trenutno dejanje: **el-aludni** (*zaspati; za-spati*).

Pomensko ujemanje slovenskih in madžarskih glagolskih predpon

Iz navedenih primerov je razvidno, da se del madžarskih predpon v pomenu ujema s predponami gornjeseniškega govora ter slovenskega knjižnega jezika; enaka je tudi njihova funkcija (predpone so razvrščene po Toporišič 1976: 161–169):

do-

imeti uspeh z dejanjem:

do-povödati – do-povedati – meg-magyaráz

do-segniti – do-seči (z roko) – el-ér

na-

1. spraviti na površino česa:

na-mazati – na-mazati – rá-ken

na-vozíti – na-vozíti – fel-lrá-hord

2. načeti, v majhni meri izvršiti dejanje:

na-gniti – na-gniti – fel-hajt, meg-dönt

3. izvršiti do polne mere:

na-puniti – na-polniti – meg-tölt

na-pokati se – na-basati se – meg-töm

4. priučiti se česa:

na-včiti se – na-učiti se – meg-tanul

5. samo dovršiti:

na-pogiti – na-pojiti – meg-itat

o-

dovršiti:

o-lüpati – o-lupiti – meg-hámoz

o-vaditi – o-vaditi – fel-jelent

od-

1. oddaljiti, ločiti se:

od-iti – od-iti – el-megy

2. dostaviti kam:

od-pelati – od-peljati – el-visz

po-

1. vršiti dejanje v raznih časih ali na raznih mestih:

po-stavlati – po-stavljati – fel-állít

2. dokončati dejanje:

po-nücati – po-rabiti – fel-használ

po-brati – po-brati – fel-szed

3. prizadeti z dejanjem:

po-škrabati – po-praskati – meg-karmol

pod-

vršiti dejanje na spodnji ali notranji strani česa:

pod-ložiti – pod-ložiti – alá-támaszt

pod-orati – pod-orati – alá-szánt

vö-/íz-

spravlјati iz česa:

vö-kopati – íz-kopavati – ki-ás

vö-/íz-/s

dokončati dejanje:

vö-s-kopati – íz-kopati – ki-ás

pr-/pre-

izvršiti še enkrat, znova:

pr-šteti – pre-šteti – meg-számol

pr-točiti – pre-točiti – át-tölt

pr-/pri-

1. bližati se čemu, pristaviti:

pr-gnati – pri-gnati – be-hajt

2. med gibanjem izvršiti:

pr-nessi – pri-nessi – meg-hoz

3. pridobiti s kakim dejanjem:

pr-delati – pri-delati – meg-termel

4. izvršiti v majhni meri ali ne docela:

pr-smoditi – pri-smoditi – oda-kozmál

5. dovršnost:

pr-petiti se – pri-petiti se – meg-történik

raz-/razma-

1. ločiti, usmeriti na različne strani ali mesta:

raz-lüčati – raz-metati – szét-dobál

2. razveljaviti rezultat predhodnega dejanja:

razma-s-pakivati – raz-pakirati – szét-csomagol

3. zaznati, pojasniti:

raz-tomačiti – raz-ložiti – meg-magyaráz

Glagolske predpone iz prislovov

Predpone *doj-*, *gor-*, *vküp-*, *cüj-*, *koli-*, *naprej-*, *nazaj-*, *nüt-*, *vö-*, *prek-* so smerni prislovi, ki so vlogo glagolskih predpon prevzeli pod vplivom madžarščine in nemščine: *doj (dol) – le, alá/nieder, unter, hinunter, herunter*; *gor – fell/auf, hinauf, herauf*; *vküp (skupaj) – összel/zusammen*; *cüj (k) – hozzá, belzu*; *koli (okrog) – körül/herum*; *nüt (v) – belein, hinein, herein*; *naprej – előrel/vor, hervor*; *nazaj – vissza/zurück*; *prek – átlübet, hinüber, herüber*.

cüj-

dovršiti dejanje:

cüj-za-prejti – za-preti – be-zár

cüj-djati – do-dati – hozzá-ad

doj-

premikati se navzdol:

doj-s-padniti – pasti dol – le-esik

doj-priti – priti dol – le-jön

vküp-

zbrati z raznih mest, združiti:

vküp-z-nositi – z-nositi – össze-hord

gor-

1. premikati se navzgor:

gor-s-plezditi – s-plezati (gor) – fel-mászik

gor-priti – priti gor – fel-jön

2. divigniti se:

gor-staniti – v-stati – fel-kel

koli-

usmeriti okoli česa:

koli-za-graditi – za-graditi – kör-be-kerít

naprej-

premikati se naprej:

naprejtiti – iti naprej – előremegy

nazaj-

premikati se nazaj:

nazaj-pelati – peljati nazaj – vissza-hoz/visz

nüt-

1. postaviti, priti, prodreti v kaj:

nüt-priti – priti noter – be-jön

2. neprimerno, slabo opraviti dejanje:

nüt-ostaniti – ostati noter – benn-marad

prejk-

1. spraviti (se) iz česa:

prejk-vladjati – pre-liti – át-önt

2. doseči namen:

prejk-dati – iz-ročiti – át-ad

prejkstrositi – okrog prinesti – át-ráz/ver

razma-

ločiti, usmeriti na različne strani ali mesta:

razma-zeti – raz-montirati – szét-szed

razma-raz-kalati – raz-kalati – szét-hasogat

skoz-

spraviti skoz:

skoz-po-tisniti – po-riniti skoz – át-lök

vanej-

imeti zunaj:

vanej-njati – pustiti zunaj – kint-hagy

Ti predponski glagoli so glagolski kalki, ki so se razširili pod vplivom nemščine in madžarščine. Majda Merše (2005: 142) množičnost glagolskih kalkov v osrednjem knjižnem jeziku v 16. stoletju upravičuje z odvisnostjo od nemških prevodnih predlog, v knjižni prekmurščini pa predvideva dotok po drugih poteh, zlasti prek neposrednih govornih stikov. László Hadrovics (1994: 110–111) je vprašanje prislovov ali glagolskih predpon obravnaval v gradiščanskohrvaškem in kajkavskem jeziku. Pogostnost teh zvez prav tako upravičuje z nemškimi in madžarskimi predlogami, ki so jih v 16. in 17. stoletju uporabljali prevajalci nabožnih in posvetnih besedil. Za podoben vpliv madžarščine in nemščine gre tudi v prekmurskem knjižnem jeziku in posredno tudi v posameznih govorih. Nemške in madžarske predloge so uporabljali tudi prekmurski pisatelji in prevajalci različnih besedil. Predponski glagoli so tako z nabožnimi in posvetnimi besedili, katekizmi, prevodi evangelijev in svetega pisma v kajkavskem, čakavskem hrvaškem in kasneje prekmurskem knjižnem jeziku prodrli tudi v govorjeni jezik, ki pa jih je v stiku z govorjeno madžarščino vgradil v sistem jezika. V starih prekmurskih besedilih najdemo številne primere glagolskih predpon prislovnega izvora: *dolidjati* – 1. odložiti, 2. odstaviti; *doli jemati* – 1. manjšati se, 2. snemati; *doli zavertivati* – 1. zagospodariti, 2. zapraviti; *gori stanoti* – 1. vstati,

spraviti se v pokončni položaj, 2. upreti se, 3. priti v stanje združitve duše s telesom ob koncu sveta; *goriziskati* – poiskati; *naprejdavati* – sporočati; *naprej pomagati* – pospeševati; *nazaj priti* – vrniti se; *nazajpustiti* – vrniti, prepustiti; *noter pelati* – peljati, voditi v kaj; *noter vcepiti* – vcepiti, doseči, da se kaj pojavi, ohrani; *prejkvzeti* – prevzeti; *vküp držati* – razumeti se, biti enoten; *vküpepostaviti* – sestaviti, zložiti. V starih prekmurskih besedilih izpričani in v *Slovarju stare knjižne prekmurščine* (Novak 2006) zapisani predponski glagoli so pisani skupaj ali narazen; to je po eni strani vprašanje pravopisne norme, saj so v preteklosti tudi v madžarščini glagolsko predpono in glagol pisali narazen, po drugi strani pa gre vendarle za prvotne prislove, ki so pod vplivom drugih dveh jezikov dobili vlogo glagolskih predpon, pišejo se skupaj z glagolom. Ne uporabljajo se oblike *doli*, *gori*, *vküpe*, ampak *doj-*, *gor-*, *vküp-*; predpone so ohranile svoj naglas, tako imajo ti predponski glagoli dva naglasa.

Glagoli z dvema ali več predponami

Številni glagoli imajo tudi po dve predponi ali celo več predpon, npr. glagol *s-pisati* lahko ima še predpone *doj-*, *gor-*, *vküp-*, *cüj-*, *naprej-*, *nüt-*, *vö-*, *prejk-*. Tako tvorjeni glagoli imajo različne pomene: *doj-s-pisati* 'napisati na papir', *gor-s-pisati* 'napisati na tablo', *vküp-s-pisati* 'pisati skupaj, popisati', *cüj-s-pisati* 'dopisati', *nüt-s-pisati* 'vpisati', *vö-s-pisati* 'izpolniti obrazec', *prejk-s-pisati* 'prepisati'. To podvajanje je mogoče pomensko razložiti z vplivom madžarščine, saj madžarski predponski glagoli točno določajo smer dejanja; v glagolih govora Gornjega Senika tako prihaja do podvajanja predpon, kar pa zasledimo tudi v nemščini. Tak pojav zasledimo tudi pri prekmurskih pisateljih in v prekmurski publicistiki (Ulčnik 2009: 159).

Glagolske predpone in vid

Glagolske oblike, osnove, časi, nakloni, vid in načini se v gornjeseniškem govoru bistveno ne razlikujejo od glagola v slovenskem knjižnem jeziku. Glagoli v gornjeseniškem govoru so dovršni (*po-kositi*, *doj-v-trgniti*, *doj-za-tagiti*) ali nedovršni (*delan*, *pišen*, *vozen*), nekateri pa so dvovidski (*poniti*, *čüti*, *vidati*, *trpeti*). Dovršniki se iz nedovršnikov tvorijo s pomočjo predpon. Najpogostejše podovrševalne predpone so: *doj-*, *gor-*, *na-*, *cüj-*, *vküp-*, *nüt-*, *po-*, *o-*, *od-*, *vö-*, *pr-*, *do-*, *za-*, *na-*, *razma-*, *v-*. Številni dovršniki imajo dve predponi ali tudi več predpon: *gor-za-merkati*, *vö-z-broditi*, *vö-s-po-robiti*, *vö-zo-z-digati*. Prva predpona po navadi izraža način uresničevanja dejanja, dodana predpona pa se uporablja kot izrazilo absolutne dovršitve dejanja (Merše 2005: 143). Velikokrat gre za odvečno podvajanje predpon, saj druga predpona nima dodatne vloge, gre bolj za vpliv madžarščine: *ta-za-špilati*, *vö-s-polagati*, *gor-z-raniti*, *koli-za-graditi*.

Pomen

Pogostnost predponskih glagolov je jezikovna nuja, saj si gornjeseniški govor s skromnim besednim zakladom pomaga tudi s predponskimi glagoli. Določanje

pomena teh glagolov ni enostavno, saj je včasih prisotna le majhna pomenska razlika. Ob analizi glagolov v gornjeseniškem govoru je mogoče ugotoviti, da je predpona značilna za izražanje posameznih konkretnih dejanj, brezpredponski glagol pa za izražanje splošnih dejanj. Analiza pomena glagolov in predponskih glagolov kaže, da ima predpona dodaten pomen: *nositi* – *z-nositi* (‘znositi’) – *gor-nositi* (‘nositi gor, streči’) – *doj-nositi* (‘nositi dol’) – *ciij-nositi* (‘nositi k, podajati’) – *ta-nositi* (‘odnašati’) – *niüt-nositi* (‘nositi noter, vnašati’) – *vö-nositi* (‘nositi ven, iznašati’). Tudi navedeni primeri kažejo, da glagolska predpona daje glagolu v gornjeseniškem govoru nov pomen, včasih tudi več pomenov, konkretnega in abstraktnega.

Zaključek

Večstoletno sosedstvo je pustilo svoj odtis v jezikih sosednjih slovanskih narodov in madžarskega naroda. Vloga predpon se v bistvu ne razlikuje, pa čeprav gre za genetično različne jezike, saj madžarščina sodi v ugrofinsko (aglutinacijsko) jezikovno skupino. Tudi primer glagolskih predpon kaže, da je treba pri preučevanju jezikovnega sovplivanja vsekakor preseči mnenje, da je mogoče jezikovno vzajemnost dokazati v glavnem v besedju. To še zlasti velja za vpliv madžarščine in nemščine na prekmurski regionalni knjižni jezik in prekmursko narečje. Ponujajo se nam tudi nadaljnje teme, ki presegajo v prispevku predstavljen narečni okvir in ki bi še bolj poglobljeno predstavile vplive na jezike tega prostora.

Literatura

- HADROVICS, László, 1994: Igekötőink és a fordítás hűségé. István Nyomárkay (ur.): *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumok gyakorlatokhoz Hadrovics László válogatott írásaiból*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 88–98.
- KIEFER, Ferenc, 1996: Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *Magyar Nyelv* 3. 257–268.
- KIEFER, Ferenc, 2000: *Strukturális magyar nyelvtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MERŠE, Majda, 2005: Glagolski vid v stari knjižni prekmurščini in v osrednjem knjižnem jeziku. Jože Vugrinec (ur.): *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja, Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003*. Murska Sobota: Solidarnost. 140–158.
- NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2006: Iz madžarščine prevzeto v slovenščino. *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 73–83.
- ULČNIK, Natalija, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja*. Maribor: Zora.
- ZORKO, Zinka, 2003: Besedje v porabskem andovskem govoru. Lučka Lorber (ur.): *Družbeno-geografska in narodnostna problematika slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem*. Maribor: Univerza, Znanstveni inštitut za regionalni razvoj. 35–43.